
Τα βιβλία από την πλευρά των γυναικών
Αναγνωστικά – παιδική λογοτεχνία – παραμύθια

Παρουσίαση: Έλια Κολοκυθά

Αλεξάνδρα Φρειδερίκου

«Η Τζένη πίσω από το τζάμι»

Αναπαραστάσεις των φύλων

στα εγχειρίδια γλωσσικής διδασκαλίας

του δημοτικού σχολείου

Εκδ. «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα 1995

Τα αναγνωστικά δεν είναι τα μόνα που διατηρούν τις παλιές νοοτροπίες, αυτές που η αλλαγή τους κρίνεται απαραίτητη για την επίτευξη της ισότητας ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες. Όμως αγόρια και κορίτσια μαθαίνουν από το νηπιαγωγείο για τους λύκους και τ' αρνιά. Τώρα θα παίξουμε, λέει η Έλενα Τζανίνι Μπελόττι στο πολύ γνωστό και πολυδιαβασμένο βιβλίο της «Από την πλευρά των κοριτσιών»¹, θα παίξουμε το λύκο και τ' αρνί. Τα κορίτσια θά'ναι αρνιά και τ' αγόρια λύκοι - ήσυχα και παθητικά κορίτσια - γυναίκες, σκληροί και ανεξάρτητοι άνδρες-λύκοι αργότερα.

Στο νηπιαγωγείο, λει η Αλεξάνδρα Φρειδερίκου στο βιβλίο της «Η Τζένη πίσω απ' το τζάμι» που αναφέρεται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αρχίζει η διάκριση των φύλων. «Κορίτσια και αγόρια τριών και τεσσάρων ετών επιβεβαιώνουν τους ρόλους των φύλων στα φαντασιακά τους παιχνίδια και επιβραβεύονται γι' αυτό. Στο δημοτικό αποκρυσταλλώνονται οι στερεότυποι ρόλοι που οι μαθήτριες έχουν ήδη προσλάβει στην οικογένειά τους. Τα κορίτσια μαθαίνουν να δέχονται ως «φυσικές» τις κατά φύλο διακρίσεις καθώς και το μελλοντικό τους ρόλο, ενώ τα αγόρια αρχίζουν να προετοιμάζονται για τη σταδιοδρομία τους» (σελ.20).

Στα νηπιαγωγεία υπερτερούν οι γυναίκες νηπιαγωγοί σε συντριπτική πλειοψηφία (σε 5.488 νηπιαγωγεία 89 άνδρες και 7.864 γυναίκες).

Τις μικρές τάξεις του δημοτικού τις αναλαμβάνουν συχνότατα δασκάλες «σε μια κοινόχρηστη αντίληψη που αποδίδει μητρικά στοιχεία στο ρόλο της δασκάλας και αφετέρου στις ίδιες τις δασκάλες που θεωρούν ότι είναι καταλληλότερες από τους άνδρες συναδέλφους τους για τάξεις με μικρότερα παιδιά». Σ' αυτά τα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά κάποτε τα μικρά κορίτσια κοιτάζουν τον κόσμο από μακριά σαν την Τζένη του εξωφύλλου.

Άδηλη παιδαγωγική ξόβεργα ο εκπαιδευτικός μηχανισμός; Έτσι βεβαιώνει η Α. Φρειδερίκου. Σε

δεκατέσσερα τεύχη αναγνωστικών των πρώτων τεσσάρων τάξεων του δημοτικού που μελέτησε, υπάρχουν 717 γυναικεία ονόματα και 1429 ανδρικά. Τα επαγγέλματα είναι ανδρικά και γυναικεία, οι μελλοντικοί ρόλοι αγοριών και κοριτσιών υπάρχουν πάντα στο παρόν και στο μέλλον, στην οικογένεια και έξω από την οικογένεια. Σημειώνεται ότι στην Ελλάδα, αντίθετα προς την πρακτική που επικρατεί σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η χρήση των συγκεκριμένων εγχειριδίων γλωσσικής διδασκαλίας είναι και αποκλειστική και υποχρεωτική για όλα τα ελληνικά σχολεία-δημόσια και ιδιωτικά, μοναδικό εργαλείο του δάσκαλου με απαγόρευση κάθε άλλης επιλογής. Χρήση διαφορετικού υλικού σημαίνει πει-

θαρχικό έλεγχο (σελ. 27).

Στα αναγνωστικά του '54 υπάρχει η ίδια διατήρηση των ρόλων, όπως παρατηρεί η Άννα Φραγκουδάκη², η ίδια διάκριση των ρόλων διαπιστώνεται και στα αναγνωστικά που εκδόθηκαν μεταξύ 1976- 1980³. Μέσα όμως στη δεκαετία του '80, σημειώνει η Α. Φρειδερίκου (σελ. 29), τέθηκαν σε κίνηση σημαντικές διαδικασίες προς την κατεύθυνση της ισότητας των φύλων. Ο νόμος για το νέο οικογενειακό δίκαιο (1329/83), μεταρρυθμίσεις του Ποινικού Κώδικα σχετικές με τη μοιχεία και την προστασία της γενετήσιας ελευθερίας και αξιοπρέπειας (Ν. 1419/84), καθώς και η κατοχύρωση της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις (Ν. 1414/84).

Τα αίτια αυτών των αλλαγών είναι πολλά. Ανάμεσά τους η οργανωμένη φεμινιστική δράση και, βέβαια η γενικότερη επιθυμία προσαρμογής στα πρότυπα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η έννοια της ισοτιμίας των φύλων έγινε αξία που έπρεπε να διδαχθεί σε μαθητές και μαθήτριες. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα νόμος επέβαλε ως σκοπό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης να διανέμονται «ισόρροπα», τα εκπαιδευτικά αγαθά, σε όλους τους μαθητές, «ανεξάρτητα από φύλο και καταγωγή». Ενώ στο παρελθόν οι αναφορές στο φύλο αφορούσαν αποκλειστικά στο θέμα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και δεν αποτελούσαν βασική διακήρυξη και στόχο της εκπαίδευσης (σελ. 30).

Η Α. Φρειδερίκου προχωρεί στην ανάλυση και στο σχολιασμό των δεκαεσσάρων τευχών διδασκαλίας των πρώτων τεσσάρων τάξεων του δημοτικού σχολείου, αφού διαπιστώσει ότι καμιά γυναίκα δεν έλαβε μέρος στις συντακτικές επιτροπές. Η δε καταμέτρηση τόσο των ενυπόγραφων κειμένων των οποίων η «πατρότητα» ανήκει στα μέλη της εκάστοτε συντακτικής ομάδας, όσο και εκείνων που ανθολογούνται από το έργο Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, πιστοποιεί ότι οι γυναίκες υπολείπονται και ως συγγραφείς (σελ. 32). Ακολουθεί πίνακας κειμένων που αποδεικνύει την αλήθεια της ανδρικής επιλογής.

Αναμεσα στα ερωτήματα που γεννήθηκαν στη διάρκεια της μελέτης και που η απάντησή τους ζητήθηκε στα εγχειρίδια είναι:

- Επιδίδεται η μητέρα κι ο πατέρας σε άλλες οικιακές ασχολίες πέρα από όσες αντιστοιχούν στο στερεότυπο του φύλου τους;
- Περιγράφεται η μητέρα ως αμειβόμενη επαγγελματίας; Σε ποια επαγγέλματα;
- Ποια είναι η σχέση και η επικοινωνία ανάμεσα στη μητέρα και στα παιδιά της;
- Το κορίτσι και το αγόρι συμμετέχουν ισότιμα σε φυσικές και νοητικές δραστηριότητες;
- Ποια πρότυπα οικογενειακών σχέσεων παρουσιάζονται εκτός από την καταπαράδοση συμβατική οικογένεια π.χ. σε μικτούς γάμους, οικογένειες ενός γονέα ή οικογένειες με υποθετημένα παιδιά; (σελ. 38-39).

Αυτα, γιατί η οικογένεια και οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της είναι το πρώτο και πολύ σημαντικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κατευθύνονται τα παιδιά προς την αντίληψη του κοινωνικού φύλου. Μέσα στην οικογένεια τα κορίτσια και τ' αγόρια μαθαίνουν να επιθυμούν, να φοβούνται και να ελπίζουν αυτά που αντιστοιχούν στο φύλο τους· αντικείμενα, χρώματα, συμπεριφορές, συναισθήματα, αξίες. Το σχολείο, που ακολουθεί, μπορεί με το αναγνωστικό να προσφέρει σε όλα τα παιδιά που προέρχονται από διάφορα κοινωνικά και οικογενειακά περιβάλλοντα, τη δυνατότητα να τροποποιήσουν το πρότυπο για την οικογένειά τους και ίσως και για τους ρόλους του φύλου τους.

Ποια είναι όμως η εικόνα της οικογένειας των εγχειριδίων; Είναι η πυρηνική ή η παραδοσιακή; Μόλις κάπου ένας πατέρας (ένας μόνο) και μάλιστα αδειούχος βοηθά να στρωθεί το τραπέζι. Σημειώνεται ότι η μητέρα δεν γύρισε ακόμη από τη δουλειά. Εννοείται ότι αν ήταν παρούσα θα 'στρωνε εκείνη το τραπέζι. Ο αδειούχος πατέρας χάνεται στα υπόλοιπα δεκατρία τεύχη. Θα γύρισε σίγουρα στη δουλειά του. Οι μητέρες που εργάζονται είναι όλες «χαμηλού κοινωνικού κύρους», υφάντριες ή εργάτριες. Οι ελάχιστες μητέρες που εργάζονται σε επαγγέλματα υψηλότερου κύρους, μία γιατρός, μία δημοσιογράφος, μία οδοντίατρος, αναφέρονται ως επαγγελματίες. Έτσι αποφεύγεται η ιεράρχηση των γονέων με βάση το επάγγελμα και επομένως η μείωση του πατέρα από ενδεχόμενη άσκηση επαγγέλματος υψηλότερου κύρους από τη μητέρα (σελ. 65).

Προσπάθεια βέβαια γίνεται να μεταφερθεί μία εικόνα οικογένειας με οικειότητα, χωρίς τη σοβαροφάνεια και την «αρμονία των παλιών αναγνωστικών». Κι αυτό είναι αισιόδοξο μήνυμα. Όμως οι παραδοσιακοί ρόλοι δε μοιάζουν να έχουν αλλάξει πολύ. Οι πατέρες ακούνε πάντα τις ειδήσεις και οι μητέρες τριγυρίζουν στο σπίτι και ανοιγοκλείνουν τα συρτάρια. Δεν βλέπουμε στα νέα εγχειρίδια καμία μητέρα να διαβάσει κάποιο βιβλίο ή να ενημερώνεται για την πολιτική ζωή (σελ. 56). Πάντως και οι πατέρες των εγχειριδίων δεν ταυτίζονται μ'

εκείνον της πατρικής εξουσίας της προ του Ν.1329/83 εποχής. «Ο ρόλος τους αναψηλαφείται». Υπάρχει μια βασική αναδιάρθρωση των συστατικών της πατρότητας που απομακρύνεται από την πρωτεύουσα έννοια της οικονομικής εξασφάλισης, για να προσεγγίσει εκείνη της συναισθηματικής συμπαράστασης (σελ. 83), αναφέροντας ακόμη και πατέρες που ποτίζουν φαρμάκι τις μητέρες και μιλούν στα παιδιά τους για αυτούς τους πατέρες.

Υπάρχουν κείμενα που ανατρέπουν την εικόνα της τέλει οικογένειας των διαφημίσεων. Δεν χρειάζεται βέβαια «το φαρμάκι» που ποτίστηκε η μητέρα. Θα ήταν πιο κοντά στη σύγχρονη αντίληψη αν το αγόρι του σχολικού εγχειριδίου ζούσε χωρίς θλίψη κοντά στη χωρισμένη μητέρα του, όπως συμβαίνει σε πολλά παιδιά σήμερα. Αλλά τις μητέρες των εγχειριδίων τις εγκαταλείπουν οι πατέρες κι αυτές μένουν παθητικές. Κι η σχέση μάνας και γιου αναπαρίσταται ως ένδειξη ανεξαρτησίας της μητέρας (σελ. 57).

Έξω από την οικογένεια τα παιδιά-κορίτσια «δεν έχουν σύγχρονο πρόσωπο». Από τα πενήντα κείμενα στα οποία το κορίτσι κατέχει τον κύριο ρόλο, μόνο σε ένα, όπου η πρωταγωνίστρια έχει εξαιρετική ευφυΐα, γίνεται προσπάθεια να ξεπεραστεί το στερεότυπο του φύλου. Όλα τα άλλα κορίτσια το υπηρετούν συνεχίζοντας την παράδοση του φύλου: υπακοή, συμμόρφωση, φροντίδα, σιωπή, εγκλεισμός. Εικόνες όπως εκείνες των κοριτσιών άλλων εποχών. Αδρανή και υποταγμένα τα κορίτσια, στέκουν «πίσω από τα τζάμια». Προκειμένου να διεκδικήσουν ισότιμη μοίρα στην κοινωνία με το άλλο φύλο, τα σημερινά κορίτσια θα πρέπει, αντί να μιμηθούν, να αμφισβητήσουν τα πρότυπα των νέων τους βιβλίων (σελ. 127).

Τα παιδιά-αγόρια όμως τρέχουν, εξερευνούν, ανεβαίνουν στα δέντρα, κυλιούνται, κυριαρχούν στη θάλασσα, γίνονται γνωστοί επιτυχημένοι δημοσιογράφοι. Ακόμη κι ένας μούτσος με μοναδικό εφόδιο το θάρρος του και «προσκεφάλι ένα παλιοσάνιδο», γίνεται πρωθυπουργός. Η εφευρετικότητα, η παρατηρητικότητα, η αναλυτική και συνδυαστική ικανότητα, ο πειραματισμός, ιδιότητες που αποτελούν τη

βάση της επιστημονικής σκέψης τις διαθέτουν τ' αγόρια. Βρίσκονται σε συνεργεία, σε αεροπλάνα, έχουνε μαγνητόφωνο, διαβάζουν στους πίνακες ανακοινώσεων τα νέα της πολυκατοικίας τους κι ενημερώνουν τους πατέρες, (πολυσελίδοι πίνακες στις σελ. 134-137 περιέχουν τα επαγγέλματα των αγοριών του μέλλοντος ...). Τα αγόρια είναι και οι ήρωες των εγχειριδίων, είναι οι διαχειριστές της εθνικής παράδοσης, Ιάσωνες, Απόλλωνες, Διόνυσοι, μεγάλοι νομοθέτες. Δε φοβούνται τίποτα, βρίσκονται στις Θερμοπύλες, παντού, μεγάλοι άντρες ή απλοί γενναίοι στρατιώτες. Όλοι αυτοί φτιάχνουν μια «σχολική ιδεολογία».

Ο πόλεμος πάντως για πρώτη φορά θεωρείται «τρέλα», «καταιγίδα» και «κακία». Παρ' όλο όμως που ο πόλεμος παρουσιάζεται όπως παρουσιάζεται, σαν κακό και τρέλα, ο μικρός Έλληνας ήρωας είναι ο μόνος φύλακας της εθνικής ταυτότητας. Και σε κανένα κορίτσι δεν απονέμεται η τιμή που της ανήκει για τη συμμετοχή της στους αγώνες της πατρίδας της.

Τα κείμενα ξέχασαν τις γυναίκες ηρωίδες. Καμιά Μαντώ Μαυρογένους, καμιά Μπουμπουλίνα, καμιά γυναίκα στην αντίσταση. Τα κορίτσια απουσιάζουν, ενώ ήτανε κι εκείνα εκεί, τον ίδιο καιρο που αγωνίζονταν τα αγόρια. Ένα μόνο κορίτσι νίκησε σε αρματοδρομία στην αρχαία Ολυμπία. Εύγε στα άξια άλογα που χαρίσανε στη Σπαρτιάτισσα μια ιστορική νίκη... Τα άλογα οδηγούνται έτσι στο πάνθεο των ηρώων μαζί με τα ένδοξα αγόρια των εγχειριδίων....

Αυτά τα θαυμαστά αγόρια έχουν ένα σωρό δραστηριότητες, όπως είπαμε, κάνουν χιλιάδες πράγματα. Όμως και τα κορίτσια δεν παίζουν μόνο κούκλες, τόπι και κρυφτό. Υπάρχουν και κοινές δραστηριότητες, οικολογικές και άλλες, και κάποιος Δημητράκης βάζει τα κλάματα. Επιτρέπεται πια σ' ένα αγόρι να κλαίει, γιατί επιθυμεί, λέει, μια μικρή φίλη του, που έφυγε απ' το θρανίο. Βέβαια αυτά είναι εξαιρέσεις που βρίσκονται σε δέκα μόνο κείμενα. Στα υπόλοιπα εβδομήντα οκτώ το υφάδι των ιστοριών προβάλλει στους μικρούς μαθητές, και μαθήτριες ρόλους φαινομενικά μόνο απαλλαγμένους από τα σχετι-

κά στερεότυπα. Τ' αγόρια είναι πάντα αρχηγοί. Και μετά από τόσες αδελφές που φυλάνε τα μωρά, σ' ένα μικρό Περικλή, σ' ένα μονο, εμπιστεύονται οι γονείς του ένα αδελφάκι που μπουσουλάει, «βγήκαν για λίγο και τον άφησαν να το προσέχει». Μόνο για λίγο βγήκαν. Μόλις γυρίσουν τον στέλνουν να ξεσκάσει και να ξεκουραστεί... σαν αγόρι που είναι.

Υπάρχει και ο λόγος των εικόνων των εξωφύλλων και των περιεχομένων. Εκτός από το τεύχος της πρώτης δημοτικού όλα τα εικαστικά μηνύματα των τευχών ευνοούν τ' αγόρια. Παντού όπου τα κείμενα μιλούν για παιδί, πρόκειται για αγόρι. Στη ζωγραφιά όμως που απεικονίζεται ένα σκιάχτρο, το σκιάχτρο είναι ένα σκιάχτρο -κορίτσι...

Η ανάλυση του βιβλίου, καταλήγει η Α. Φρειδερίκου στα Συμπεράσματα (σελ. 181), επισήμανε εκείνα τα στοιχεία των εγχειριδίων που πραγματεύονται το κοινωνικό φύλο. Τα νέα βιβλία γράφτηκαν με σκοπό την ανάπτυξη των δυνάμεων των μαθητών, ανεξάρτητα από φύλο και καταγωγή. Κι όσον αφορά την ταξική ισότητα, παρά την κάποια ωραιοποίηση κάποιων απλών επαγγελματιών και μια ρομαντική – και όχι αληθινή – εικόνα του χωριού και της ζωής εκεί, η ιδεολογία των εγχειριδίων δεν είναι εκείνη των παλιών αναγνωστικών που δεν επέτρεπε καμιά αμφισβήτηση. «Όσο όμως αφορά την ισότητα των φύλων δεν είναι παιδαγωγικά ορθό βιβλία που γράφτηκαν με γνώμονα το συμφέρον των μαθητών και των μαθητριών να αντιμετωπίζουν τα κορίτσια ως άνισο συστατικό μέρος της κοινωνίας, στην οποία ανήκουν προτείνοντας παρωχημένα, μυθοποιημένα και σεξιστικά πρότυπα».

Αυτά είναι όλα αληθινά, δυσκολίες υπάρχουν πολλές για τα κορίτσια. Τα πρότυπα των αναγνωστικών, η σεξιστική τηλεόραση, η άνιση μεταχείριση στη δουλειά και χιλιάδες άλλα που δυσκολεύουν αυτό που κάποτε επικαλούνται πολλές και πολλοί άοριστα στο κενό, την αλλαγή στις νοσοτροπίες. Όμως αυτά τα κορίτσια που τόσο υποβαθμίζονται στα κείμενα της σχολικής διδασκαλίας, αυτά τα κορίτσια έκαναν τον αιώνα μας «αιώνα της παιδείας των κοριτσιών». Σ' όλες τις

ανεπτυγμένες χώρες οι αριθμοί των κοριτσιών στα πανεπιστήμια είναι συγκλονιστικοί, σε σχέση με κείνους των αρχών του αιώνα. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, υπήρχαν 624 φοιτήτριες το 1900, το 1990 είναι 520.000 και 70.000 περισσότερες από τους νεαρούς συναδέλφους τους...⁴.

Και σε μας εδώ τα μηνύματα «από την πλευρά των κοριτσιών» είναι κάθε χρόνο καλύτερα. Κι αν κοιτάξουμε γύρω μας, δεν θα τα δούμε ακίνητα πίσω από τα τζαμιά. Κι αυτό, γιατί ακόμα κι αν δεν βρίσκουν την εικόνα που τους πρέπει στα αναγνωστικά και στο γυαλί της τηλεόρασης, χιλιάδες πράγματα γίνονται για κείνες. Νόμοι και Συντάγματα αλλάζουν. Η Ευρώπη και οι Διεθνείς Οργανισμοί έχουνε ξεσηκωθεί για το δικό τους καλύτερο μέλλον. Τα σχολικά βιβλία των μικρών κοριτσιών πρέπει να αλλάξουν, γράφει η Α. Φρειδερίκου (σελ. 186). Η ανανέωσή τους έχει ήδη καθυστερήσει.

Να τελειώσουμε όπως τελειώνει το βιβλίο, επειδή το αίτημα της ισότητας των φύλων είχε και έχει την ίδια σημασία με τις παλιές και τις πιο καινούριες από μας του Συνδέσμου: «Όσο τα κορίτσια θ' απλώνουν τα χέρια τους στο κενό, ενώ τα αγόρια θ' αδράχνουν τον ήλιο, το αίτημα της ισότητας των φύλων δεν θα έχει ουσιαστικό αντίκρισμα. Για να έχουν τη δική τους ισότιμη θέση, τα κορίτσια πρέπει να αναπαρίσταται όπως πραγματικά είναι, ικανές ν' αγγίσουν κι αυτές, δίπλα στ' αγόρια, τα πιο κοινά αλλά και τα πιο τολμηρά ονειρά τους».

1. Έλενα Τζανίνι Μπελότι, «Από την πλευρά των κοριτσιών», Εκδόσεις Βέγγος, Αθήνα, 1977, (σελ. 161).

2. Α. Φραγκουδακη, «Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου» 3η έκδοση, Αθήνα, Θεμέλιο, 1979.

3. Μ. Νίλσεν, «Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού», Αθήνα Κέδρος, 1980.

4. Allez les filles, Christian Baudelot - Roger Estabiet, Editions du Seuil, Paris, 1992.